

חסיני, חאג' (מחמד) אמין אל-

(1895-1974)

(Hajj Amin Al-Husseini). מנהיג ערבי, מהבולטים בארץ-ישראל ובמזרח התיכון. ח' נולד בירושלים למשפחה מיוחסת ורבת נכסים, שהעמידה דורות של מנהיגים דתיים ומנהיגי ציבור. במלחמת-העולם הראשונה היה קצין בצבא העות'מאנים. ב-1920 השתתף בהסתה לפרעות ביהודים ובארגון, נידון ל-15 שנות מאסר אך נחון. ב-1921 מינוהו הבריטים למפתי ירושלים, וב-1922 נבחר לראש המועצה המוסלמית העליונה שהקימו הבריטים. בהדרגה היה ח' למנהיג החשוב ביותר של ערביי ארץ-ישראל, בנצלו את מעמדו הדתי והמשפחתי, בהשתמשו בטרור נגד יריביו, ובהופיעו כקיצוני וכבלתי מתפשר ביותר בהתנגדותו להתיישבות יהודים בארץ-ישראל. בראשית מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט (1936-1939) נבחר ח' לנשיא ה'וועד הערבי העליון'. באוקטובר 1937 הוציאו הבריטים את ה'וועד הערבי העליון' אל מחוץ לחוק ופיזרו את המועצה המוסלמית העליונה, אך איפשרו לח' להימלט מן הארץ, והוא עבר ללבנון, ושם ישב עד אוקטובר 1939.

פרשת קשריו של ח' עם כוחות ה'ציר', ובמיוחד עם גרמניה הנאצית, היה רק חלק מפעילותו הציבורית העניפה, אך זכתה לפירושים ולתמיהות רבות. יש הרואים בשיתוף-הפעולה עם הגרמנים אמצעי של ח' להשגת תמיכה למען המטרות הלאומיות של הערבים מצד מעצמה שסיכוייה לנצח במלחמה נראו טובים מאוד, ושלא היה לה עבר קולוניאלי במזרח התיכון, דהיינו, רואים בקשרים הללו שיקול פרגמטי של מנהיג ערבי המחפש בעל-ברית חזק להשגת היעדים הלאומיים, מעין תחליף לסיוע העקבי שהעניקה בריטניה לח' בשנות ה-20 וה-30. יש המסבירים את נטיית ליבו של ח' לגרמניה הנאצית בהתלהבותו ממדיניותה כלפי היהודים ובמיוחד מתוכנית ה'פתרון הסופי'. ח' לא הסתפק במאבק נגד הבית-הלאומי היהודי בארץ-ישראל, אלא שם לו למטרה להילחם ב'יהדות העולם', כי פתרון בעיית ארץ-ישראל היה כרוך בעיניו בפתרון בעיית היהודים הכללית.

יש המרחיקים לכת, והרואים קרבה אידיאולוגית כללית בין הרעיונות הטוטליטריים הפשיסטיים והנאציים ובין תפיסת האסלאם של ח'. המנהיגות הריכוזית הבלתי מעורערת של היטלר הזכירה לח' את המנהיגות הכוללת של הח'ליף בעולם האסלאמי, או שנתנה השראה לשאיפתו למנהיגות דומה בעולם המוסלמי. מעל לכול, השקפת העולם (WELTANSCHAUNG) של הנציונל-סוציאליזם תאמה את גישתו הפאן-ערבית של ח', ולטווח ארוך את גישתו הפאן-אסלאמית. אפשר שבדמיון בסיסי זה נעוצות הסיבות להישגיו המוגבלים יחסית של ח' אצל השלטונות הנאציים והפשיסטיים, כי דווקא יומרותיו החובקות עולם, למרות שהיו מכוונות למוסלמים בלבד, הרתיעו את חוגי השלטון בברלין.

פנייתו הראשונה של ח' לנאצים היתה מייד לאחר נצחונם בבחירות הכלליות בגרמניה ב-5 במרס 1933, כאשר בא לקונסול הגרמני בירושלים לברכו על המשטר החדש. ואולם, רק בסוף 1937, אחרי ניתוק קשריו עם בריטניה ומאבקו הגלוי נגד מדיניותה בארץ-ישראל, בא ח' בהצעות לשיתוף-פעולה מפורט עם הגרמנים.

לפני פרוץ מלחמת-העולם השנייה הגיעו לברלין שניים משליחיו, סוכנו, ד"ר סעיד עבד אל-פתאח אמאם, בדצמבר 1937, ומקורבו עוני בי עבד אל-האדי במאי 1939. שניהם ביקשו סיוע בנשק ובכסף למרד הערבים בארץ-ישראל, וכן ביקשו לתמוך בפומבי בעצמאות מדינות ערב. התגובה הרשמית של משרד החוץ הגרמני היתה מסוייגת מאוד. ואולם, האדמירל וילהלם קנריס, ראש ה'אבור', העניק סיוע כספי למרידת הערבים בארץ-ישראל בשנים 1936-1938. גם אחר-כך גילו האבור, ה'משרד הראשי לביטחון הרייך' והס"ס הבנה לשאיפות ח' יותר משגילה משרד החוץ.

לאחר פרוץ מלחמת-העולם השנייה נמלט ח', ועמו גולים ארץ-ישראלים אחרים, לעראק. שם תרם ח' רבות לתכנון ולארגון של המרידה הפרו-נאצית בראשותו של רשיד עאלי אל-כילאני באפריל 1941. ח' נטל חלק גם בתעמולה ובהסברה בקרב החוגים הלאומנים הפשיסטים, שבראשית יוני 1941 ערכו פוגרום ביהודי בגדאד.

עם דיכוי המרד בעראק איבד ח' את בסיס תמיכתו במזרח התיכון, והוא גלה תחילה לאיטליה הפשיסטית ואחר-כך לגרמניה הנאצית. מאוקטובר 1941 ועד תום המלחמה קשר ח' את גורלו במדינות ה'ציר'. הוא נפגש אישית עם מוסוליני (לראשונה ב-27 באוקטובר 1941) ועם היטלר (לראשונה ב-28 בנובמבר 1941); קיים מגעים שוטפים עם משרד החוץ, ואף עם צמרת הס"ס והגסטפו, והגופים הללו מינו קציני קישור מיוחדים לשם כך, ושילמו לו ולמקורביו קיצבה חודשית של עשרות אלפי מרקים. ח' קיים קשרים גם עם שלטונות יפן. כול אותה עת פעל ח' במקביל בשני מישורים עיקריים: בהשגת יעדים לאומיים לעניין הערבי, ובסיוע ל'פתרון הסופי'.

בשוקדו על העניין הערבי לא הפריד ח' בין היעדים הלאומיים ובין מעמדו האישי ושאיפותיו. לפיכך התאמץ לזכות בהכרה בו כמנהיגם הבלבדי של ערביי ארץ-ישראל והמזרח התיכון בכללו, ואחר-כך אף כדוברם של המוסלמים בעולם. בתחום זה פעל להשגת שלוש מטרות נפרדות: (1) פרסום רשמי של 'הצהרה משותפת', גרמנית-איטלקית, המכירה בעצמאותן של מדינות ערב ובאחדותן הפדרטיווית. מספרן המדוייק של ארצות ערב שהיו אמורות להיכלל במסגרת זו השתנה במרוצת המשא-ומתן; (2) הקמת 'מרכז' לתעמולה ולחבלה למען מדינות ה'ציר' בראשותו באחת מארצות ערב; (3) הקמת צבא ערבי שיישא סמלים לאומיים, יילחם במסגרת כוחות ה'ציר', ויעדין הצבאיים יקבעו בהתייעצות עם ח'.

במיוחד שקד ח' להשגת ה'הצהרה המשותפת'. ואולם, בתחום זה נחל אך מפח נפש. בפרסום הרשמי של 'ההצהרה המשותפת' באוקטובר 1940 היתה רק הבעת אהדה כללית

לעניין הערבי בלי כול התחייבות להכיר בעצמאותן של מדינות ערב ובאחדותן. ב-28 באפריל 1942 שיגר שר החוץ של גרמניה, יואכים פון ריבנטרופ, לח' את 'ההצהרה המשותפת' הקרובה ביותר ברוחה לרצונו; ואולם, זאת היתה איגרת סודית ואישית בלבד, והיא נשלחה בעת ובעונה אחת לח', כ'מפתי הגדול של פלשתינה', ולרשיד עאלי אל-כילאני, יריבו על חסדי הנאצים, כ'ראש ממשלת עראק'. יתירה מזאת, ההצהרה התייחסה רק ל'ארצות ערב הנאנקות תחת עול הדיכוי הבריטי', דהיינו, לא הקיפה אפילו את תוכנית המינימום של המפתי.

בהציעו להקים 'מרכז' לתעמולה וחבלה נאצי-פשיסטי בארץ ערבית קיווה ח' להחזיר לעצמו על כידוני גרמניה ואיטליה את בסיס התמיכה שאבד לו מאז שיצא את עראק. כדי לשכנע את שומעיו בברלין וברומא הציג ח' את עצמו כראש הארגון הסודי 'מפלגת האומה הערבית', שהיה, לדבריו, מאז שהוקם בעראק בקיץ 1940, בעל שלוחות בכול ארצות ערב. אך הגרמנים פיקפקו, בדיון, בכושרו התפקודי של הארגון (שאינו הוכחות חד-משמעיות בדבר עצם קיומו והוא הפך לנושא חקירתם של הגרמנים בשלהי 1942). עם זאת הצליח המפתי להשתלב ברשת המודיעין הגרמנית במזרח התיכון OMI, שתרומתה החשובה ביותר היתה מתן התרעה מדוייקת לגבי מועדה של פלישת בעלות הברית לצפון אפריקה בנובמבר 1942 (מיבצע 'לפיד') ויעדיה. אך האיטלקים הכירו בכישוריו המודיעיניים של ח' ובספטמבר 1942 תוכנן עם ראש הביון האיטלקי, צ'זרה אמה, 'מרכז' מודיעין וחבלה בראשותו בלוב. ואולם, נצחון הבריטים בקרב אל-עלמין (אוקטובר-נובמבר 1942) סתם את הגולל על התוכנית. בסתיו 1944 עשו הגרמנים מחווה נוספת בכיוון להקמת רשת מודיעין וחבלה ערבית, שנראה שאי-יעילותה היתה ברורה מראש. באוקטובר 1944 הצניחו הגרמנים ליד יריחו חמישה צנחנים (שלושה גרמנים ושני ערבים), בנובמבר 1944 הצניחו ארבעה צנחנים ערבים ליד מוצל שבעראק. רובם נתפסו, ונתברר שהערבים שבין הצנחנים היו מתומכיו של ח' והשתייכו לפמליותו בארץ-ישראל ובעראק.

ח' לא מצא אוזן קשבת גם לשאיפתו להקים לגיון ערבי לאומי במסגרת כוחות ה'ציר'. בסוף 1941 הוקמה 'יחידת ההדרכה הגרמנית-ערבית' (Deutsch-Arabische Lehrabteilung) בפיקודו של הגנרל הגרמני הלמוט פלמי. היא חנתה בכף סוניון (Sounion) ביוון, ועד סוף 1942 היו בה רק 130 איש. המפתי שאף להגדיל את היחידה, וטען שבמקביל יש להקים יחידות ערביות סדירות שתילחמנה בפיקוד ערבים ובדגל ערבי. הוא גם מתח ביקורת על כך שהיחידות נשלחו למלחמה בקוקז ולא במדבר המערבי, ובכך בוזבז הערך התעמולתי שאפשר היה להפיק מהן. גם כאן נאלץ המפתי למחול על כבודו ושיגר את אחד ממקורביו להיות קצין קישור בין האוכלוסייה המוסלמית בקוקז ובין המיפקדה הגרמנית. רק בנובמבר 1944 פורסמה הודעה בדבר הקמת לגיון ערבי בגרמניה, נושא סימון 'ערב החופשית' של שרוולי המדים, שבו אמורים היו לשרת סטודנטים ערבים בגרמניה, מתנדבים ערבים, שבויים

ערבים משוחררים וכן חיילים שלפני-כן שירתו בלגיון הזרים הצרפתי. ברם, התוכנית נשארה ברובה על הנייר.

תרומתו של המפתי למאמץ המלחמה של כוחות ה'ציר' היתה דווקא כמנהיג מוסלמי ולא ערבי, בפעילותו לגייס ולארגן במהירות באביב 1943 יחידות מוסלמיות בוסניות בקרואטיה (כ-20,000 איש). יחידות של מתנדבים מוסלמים אלה, שכוננו הנג'ר (Handjar; חרב), שובצו בופן ס"ס, לחמו בפרטיזנים היוגוסלבים בבוסניה, ומילאו משימות שיטור והבטחה בהונגריה. הן השתתפו בטבח האזרחים בבוסניה ואנשיהן התנדבו לסייע למרדף אחר היהודים בקרואטיה. קצין קישור מיוחד של הס"ס לח' היה גנרל ברגר. הגרמנים נתנו פרסום לכך שח' סס במיוחד מברלין לסריבו לתת את ברכתו לצבא המוסלמי ולסקור את נשקו ואימונו.

ח' היה פעיל גם בהרמת רוח הלחימה של האוסטבטליונים, יחידות מוסלמיות של חילות עזר לורמכט שהוקמו בראשית 1942, ושלחמו בגבורה נגד הסובייטים. הן גוייסו מקרב הטאטארים של קרים וקוקז, וכן מקרב מתנדבים מוסלמים במחנות השבויים, שמוצאם האתני מתורכסטאן, מאזרביג'אן, ומחלקים אחרים באסיה התיכונה. מנהיגיהם הלאומיים של ה'אוסטבטליונים' וקציניהם עברו הכשרה במכון האסלאמי שהקים ח' סמוך לדרזדן, וביניהם אחמד אוסנבאשלי, מנהיג הטאטארים בקרים ובאיזור הוולגה, שהיה מועמד הגרמנים למפתי המוסלמים בהשראה נאצית. ח' גם מינה את האמאם הראשי של יחידות המזרח התורכיות, מולא מוסאייב עת'מאן. ב-8 בנובמבר 1943 השתתף ח' בוועידה עם דודאנגינסקי, מפקד הלגיון האזרביג'אני.

לח' היו עוד תוכניות להעלאת רוח הצבא המוסלמי, אך הן לא מומשו. הוא הציע להקים מוסד של מפתי עליון לאזורים שבשליטת גרמניה, כמשקל נגד למפתי של השטחים הסובייטיים שבטשקנט. לאותה מטרה הציע להקים בית-ספר מרכזי אסלאמי להכשרה משולבת: צבאית, דתית-אסלאמית, ופוליטית-אינדוקטרינרית, שבוגריו יהיו אמורים לעבוד כחיילים-מטיפים ביחידות המוסלמיות על מסגרותיהן השונות.

אחד הדברים שבגינם דרשו נציגים יהודים להעמידו לדין כפושע מלחמה, היה חלקו של ח' ב'פתרון הסופי' של יהודי אירופה. עדויות נרחבות על כך הובאו במשפט נירנברג ובמשפט איכמן. אנשיו של ח' אכן השתתפו בקורסים של הס"ס, ואף ביקרו במחנה זקסנהאוזן סמוך לאורנינבורג, מן המחנות הראשונים שהוקמו ברייך השלישי, שהיה גם מחנה ריכוז והשמדה וגם מטה הפיקוח על מחנות ריכוז. המפתי ידע בשלב מוקדם למדי על ממדי השמדת היהודים באירופה. יתר על-כן, הוא ניסה להשפיע על כוחות ה'ציר' להרחיב את תוכניות ההשמדה גם לארץ-ישראל ולמזרח התיכון וצפון אפריקה. במסגרת המאבק עם ה'יהדות העולמית' הציע ח' מספר פעמים ללופטופה להפציץ את תל-אביב. בסוף 1942 ובראשית 1943, ערב פינוי לוב מכוחות הציר, הציע ח' 'לטהר' את העיר טריפולי מיהודיה ולהפקיע את רכושם; כאשר נודעו לו תוכניות על נסיונות להציל יהודים בעסקות חליפין שונות (ראה חלופי

יהודים בגרמנים) פעל רבות למנוע את מימושו. מדובר בעיקר בנסיונות הסוכנות היהודית באמצעות הצלב האדום הבין-לאומי להציל כ-5,000 יהודים (בעיקר ילדים) מרומניה וסלובקיה, תוכנית הצלת כ-4,000 מקרואטיה, תוכנית הצלה במסגרת 'משאיות תמורת יהודים' בהונגריה וכדומה. כדי לבטל את תוכניות ההצלה הללו פנה ח' לשרי החוץ של רומניה, בולגריה והונגריה וכן למשרד החוץ הגרמני (לריבנטרופ) ול'משרד הראשי לביטחון הרייך' (להימלר), ודרש לבטל את רשימות ההגירה של היהודים, בטענה שיציאתם של יהודים אלה מארצותיהם וריכוזם בארץ-ישראל יפגעו לא רק באינטרס הערבי אלא גם במאמץ המלחמה. לדעתו, הפתרון הנכון היה לשלוח את היהודים האלה ל'מקום שבו יהיו בפיקוח חזק ונמרץ – כפולין למשל', כלומר להשמדה. רוב מסמכי ההתכתבות של משרד החוץ הגרמני אכן מעידים כי בין כלל שיקולי הגרמנים היתה השפעה ניכרת ללחצו של המפתי. אדולף איכמן היה בעל-בריתו הנאמן ביותר בשיכנוע משרד החוץ הגרמני להשהות ככול האפשר את המשא-ומתן להצלה. ואומנם, בדרך-כלל הצליחו תמרוני ההשהיה.

בסוף 1943 הקים המפתי במסגרת מסע התעמולה נגד היהודים והיהדות את 'המכון הערבי לחקר שאלת היהודים' בברלין, ובהוצאותיו נשאו הגרמנים. המכון היה המקבילה הערבית למכון שפעל בפרנקפורט בהשראתו של אלפרד רוזנברג, שאליו הוזמן ח' לביקור רשמי באביב 1943. בספטמבר 1944 היה המפתי אמור להשתתף בקונגרס האנטי-יהודי הבין-לאומי בקרקוב שיזם רוזנברג, ונושא הרצאתו: 'פלשתינה – מרכז בין-לאומי למזימות השלטון היהודיות'. ואולם, הקונגרס לא נערך.

היו די הוכחות לכאורה להכריז על ח' כעל פושע מלחמה, ואולם, מדינות בעלות-הברית לא ניסו לאוסרו ולהביאו לדין. יוקרתו בעולם הערבי, למרות כשלונותיו הפוליטיים, עוררה חששות כבדים אצל הבריטים והצרפתים, בהגינם על האינטרסים המסורתיים שלהם במזרח התיכון ובצפון אפריקה, וארצות-הברית וברית-המועצות נמנעו מצעד זה בגלל רצונן להבטיח לעצמן דריסת רגל באיזור. דרישת ממשלת יוגוסלביה ב-1946 להסגיר את המפתי כפושע מלחמה נגנזה בלחץ יושב-ראש הליגה הערבית וממשלת מצרים. הנושא הוסר מסדר-היום בפרלמנט הבריטי ובמשרד החוץ האמריקני בטענה כי ח' אינו יכול להיחשב לפושע מלחמה מסיבות טכניות, משום שלא היה בעל אזרחות של מדינת אויב (גרמניה או איטליה), ולא היה מגוייס בפועל בכוח הלוחמה של ה'ציר'.

בתום המלחמה נעצר ח' בצרפת, אך ביוני 1946 נמלט ומצא מיקלט במצרים. בסתיו 1948 הקים את 'ממשלת כול פלסטין' בעזה, אך היא לא זכתה בהשפעה של ממש. הוא ישב בכמה בירות של מדינות ערב, בעיקר בבירות.